

Vüsalə Akif qızı Qasımlı
*AMEA Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutu
aparıcı elmi işçi, t.ü.f.d.
E-mail: v.qasimli@box.az*

NAXÇIVANIN TÜRK-İSLAM MEMARLIĞI VƏ ONUN YAXIN ŞƏRQ MEMARLIĞINDA YERİ

Açar sözlər: Naxçıvan, məqbərə, türbə, məscid

Ключевые слова: Нахчыван, гробница, мавзолей, мечеть

Key words: Nakhchivan, mausoleum, sepulchre, mosque

VII əsrdə İslam dini meydana gəldi: Bu din meydana gəldiyi gündən dünyanın bir çox ərazilərini, o cümlədən Azərbaycan torpaqlarını da tədricən bürüməyə başladı. Məlum olduğu kimi İslam dini Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında olduğu kimi, sosial-mədəni həyatına da öz təsirini göstərmişdir.

Azərbaycanın ən qədim mədəniyyət mərkəzlərindən olan Naxçıvan bölgəsi insanların paleolit dövründən başlayaraq məskunlaşdığı ərazilərdən biri olmuşdur. Eramızın ilk yüzilliklərində bir sıra quldar və feodal dövlətlərin tərkibində olan Naxçıvan bölgəsi VII əsrin ortalarında ərəb xilafəti tərəfindən işğal edildi və tezliklə xilafətin əsas hərbi və inzibati mərkəzlərindən birinə çevrildi.

IX əsrdə xilafətə daxil olan ölkələrdə, o cümlədən Azərbaycanda baş verən narazılıqlar və azadlıq müharibələri onun zəifləməsinə və dağılmasına səbəb oldu. Bu müddətdə digər ölkələrdə olduğu kimi Azərbaycanda da bir sıra feodal dövlətləri yarandı. Feodal dövlətlərindən Sacilər, Salarilər, Rəvvadilər, Şəddadilər, Atabəylər, Şirvanşahlar və s. bu kimi dövlətləri misal göstərmək olar (1). Bu feodal dövlətlərinin paytaxt şəhərləri də sürətli inkişaf dövrü keçirdi. Naxçıvan bölgəsi XI yüzilliyin ortalarında səlcuq türkləri tərəfindən işğal edildi.

Ümumiyyətlə, İslam aləmi öz tarixində Osmanlılara qədər iki böyük intibah dövrü keçmişdir. Birincisi, VII-IX əsrlərdə Ərəbistan yarımadasından tutmuş İspaniyanın cənubundakı Kordova da daxil olmaqla böyük bir ərazini əhatə etmişdir. İkinci İslam intibahı isə IX əsrin ortalarında Orta Asiyada başlayaraq, bütün Asiya qitəsinə yayılmış, XIII əsr monqol işğalına qədər davam etmişdir (2).

Yuxarıda da qeyd etdiyim kimi, Azərbaycan Şamaxı, mərkəzdə Bərdə, gəncə, Naxçıvan, sonralar isə Marağa və Təbriz ölkənin cənubunda mühüm siyasi, ticarət və sənətkarlıq mərkəzlərinə çevrilib, bədii fəaliyyətin inkişafında mühüm rol oynayırdılar.

Orta əsr Azərbaycan memarlığı Yaxın Şərqi ölkələri memarlığının ümumi inkişaf prosesində əsas yerlərdən birini tuturdu. Bir tərəfdən hələ İslam dininə qədər olan dövrlərdən ənənələr, digər tərəfdən İslam dinli ölkələrdə yayılan memarlıq vərdişləri mürəkkəb kompozisiya quruluşları ilə müəyyənləşən yeni memarlıq tiplərinin yaranmasına gətirib çıxarırdı (3).

Artıq X əsrin axırlarından başlayaraq orta əsr Azərbaycanında əsas mərkəzləri Bərdə, Gəncə və Şəmkir olan Arran memarlıq məktəbi formalaşdı. Sonralar bu məktəbin təsir dairəsinə Beyləqan şəhəri də daxil olmuşdur. XI əsrdən etibarən mərkəzləri Şamaxı, Bakı, Şabran olan Şirvan-Abşeron məktəbi yaranır. Məhz elə bu zaman Naxçıvan memarlıq məktəbi formalaşmağa başlayır və onun əhatə dairəsinə Marağa tikintiləri də daxil edilir. Ən iri memarlıq məktəblərindən olan Təbriz məktəbinin tam formalaşması prosesi XIII əsrin axırlarına təsadüf edilir.

Bildiyimiz kimi XII əsrdə Naxçıvan həmin dövrün öz gücünə, qüdrətinə, əzəmətinə görə ən güclü dövlətlərindən olan Eldəgizlər dövlətinin paytaxtı idi. Şəhər atabəy Şəmsəddin Eldənizin dövründə özünün ən böyük çiçəklənmə dövrünə yüksəlmişdir. Paytaxtın Naxçıvan olması, təbii ki, bu şəhərin hər bir cəhətdən inkişaf etməsinə səbəb olmuşdur. Ona görə də Azərbaycanın bütün şəhərlərində hər sahədə istedadlı insanlar da demək olar ki, paytaxt Naxçıvan şəhərinə toplaşmışdır.

Paytaxt Naxçıvan şəhəri digər sahələrdə inkişaf etdiyi kimi memarlıq sahəsində də xeyli inkişaf etmişdir. Burada yaradıcısı Əcəmi Əbubəkir oğlu Naxçıvani olan Naxçıvan memarlıq məktəbi yaranmışdır. Onun yaratdığı memarlıq nümunələrinin ornamentləri, oxşar nümunələri, nəinki Azərbaycanın digər şəhərlərində, Azərbaycanın hüdudlarından kənar da inşa olunmuş abidələrdə öz əksini tapmışdır (4).

Naxçıvan memarlıq məktəbinin əsasını kərpicdən tikilmiş abidələr təşkil edir. Burada tədricən kompozisiya, inşaat və dekorativ üsullar işlənib hazırlanmışdır ki, onları da dövrümüzdə qədər gəlib çatan türbələrin zəngin bəzəyində, ahəngdar mütənasibliyində görmək olar. Bu məktəbin əldə etdiyi nailiyyətlərin zirvəsi-Naxçıvanda Yusif Küseyir oğlunun (1162) və Mömünə xatun (1186) türbələrinin və hazırda mövcud olmayan dini binalar kompleksi, görkəmli memar Əcəmi Naxçıvanının adı ilə bağlıdır (3).

Əcəminin yaratdığı prinsiplər Naxçıvan memarlıq məktəbinin memarları tərəfindən Naxçıvan şəhərindən kənar da tikilən bir sıra türbələrdə belə istifadə olunmuşdur. Belə abidələrdən Qarabağlar kəndində XIV əsrə aid monumental türbə, 1322-ci ildə memar Əhməd Əyyub oğlu Naxçıvani tərəfindən Bərdədə tikilən türbə əhəmiyyətli memarlıq nümunələri sırasına daxil edilməlidir.

Naxçıvan memarlıq məktəbində kərpic tikintiləri üçün yaranmış kompozisiya üsulları daş türbələrdə də tətbiq olunmuşdur. Culfa (Naxçıvan) yaxınlığında XIII əsrin əvvəllərinə aid on iki tilli Gülüstən türbəsi, Baba kəndində XII əsrdə tikilmiş türbə, Zəngilan rayonunun Məmmədbəyli kəndində XIV əsrə aid türbə bunlara misal ola bilər.

Əcəminin işləyib hazırladığı kompozisiya və dekorativ üsullar təkcə Azərbaycanda tikilmiş türbələrə deyil, onun sərhədlərindən kənar da inşa edilən türbələrə də böyük təsir göstərmişdir. Marağadakı XII əsrə aid Göy günbəz Əcəmi üslubuna yaxın olan abidələrdəndir.

Görkəmli Avstriya sənətsünası Ernst Dits özünü "Türk incəsənəti tarixi" əsərində böyük türk memarı Sinanın yaradıcılığını təhlil edərkən, onun İstanbulda tikdiyi bir sıra türbələrdə Naxçıvan təsiri olduğunu göstərir. Müəllifə görə Sinanın yaradıcılığını təhlil edərkən, onun İstanbulda tikdiyi bir sıra türbələrdə

Naxçıvan təsiri olduğunu göstərir. Müəllifə görə Sinanın Naxçıvan və Naxçıvan türbələri ilə tanışlığı XIV əsrdə türklərin Azərbaycana hərbi yürüşləri zamanı onun hərbi mühəndis sifətilə orduda iştirakı ilə əlaqədar olmuşdur.

Eyni fikri türk tədqiqatçıları da təsdiq edirlər. Memar Bədad Dalakoy “Topumçu Sinan” məqaləsində Sinanın “Xosrov Paşa” türbəsini tədqiq edərək bu nəticəyə gəlir ki, “Burada Atabəy türbələrinin ruhu duyulur”.

Ümumiyyətlə Azərbaycan memarlığının Naxçıvan məktəbi öz dövrünün ən yüksək nailiyyəti olmaq etibarilə Azərbaycan mədəniyyətinin qızıl fonduna daxil olmuşdur. Naxçıvan memarlıq məktəbinin təşəkkülü və formalaşması, üslub xüsusiyyətləri şimalda Dərbənddən tutmuş cənubda Kəmədan, Sultaniyyə və Zəncanadək, şərqdə Xəzər dənizindən başlamış qərbdə Gürcüstan sərhədinə və Urmiya gölünədək Azərbaycan xalqının məskunlaşdığı geniş ərazidə Azərbaycan memarlığının inkişaf prosesinin ayrılmaz tərkib hissəsi olmuşdur (5).

Bütövlükdə Naxçıvan memarlıq məktəbinin formalaşması prosesi xilafət hakimiyyətinin tənəzzülü və qüdrətli Səlcuq imperiyasının memarlığının inkişafını müəyyən edən amilə çevrilməsi dövrünə təsadüf edir.

Yusif Küseyir oğlu türbəsi bişmiş kərpicdən tikilmişdir. Planda səkkiz tilli olub, piramida şəkilli çadırvarı günbəzlə örtülmüşdür. Qülləvari türbədir. Qülləvari türbələrin tikintisi birbaşa Əcəmi məktəbinə xas olan keyfiyyətdir. Türbə hündürlüyünə görə iki yarusla-sərdabə və yerüstü hissəyə bölünmüşdür.

Türbənin xarici perimetri üzrə kürsülükdən 7.20 m hündürlükdə ümumi friz keçir ki, bunun üzərində türbənin kimin şərafinə tikilməsi haqqında məlumat verilir.

Bu türbənin giriş hissəsindəki kitabədən onun 1162-ci ildə tikildiyi məlum olur.

Azərbaycan türbələrinin ən gözəli və əzəmətlisi yerli əhali arasında “Atabəy günbəzi” adı ilə məlum olan, Atabəyin oğlu Məhəmməd Cahən Pəhləvanın arvadı Mömünə xatun türbəsidir. Yusif Kuseyir oğlunun türbəsindən 25 il keçəndən sonra eyni memar-Əcəmi Əbubəkirin oğlu tərəfindən tikilmiş həmin türbə Yusif Kuseyir oğlu türbəsində artıq əsasları qoyulmuş kompozisiya prinsiplərinin bədii-memarlıq cəhətdən daha səlis inkişafını əks etdirir (5).

Sərdabə planda bucaqlıdır. Sərdabənin daxili sahəsi örtük quruluşu üçün qəbul olunan konstruksiya sxemi ilə müəyyən olunmuşdur. Sərdabə kənarları mərkəzdəki möhkəm sütuna söykənən tağ tavanla örtülmüşdür.

Qeyd etmək lazımdır ki, Qərbin qotika memarlığında geniş yayılmış bu konstruktiv üsul Mömünə xatun türbəsindən göründüyü kimi, Şərq memarlığında xeyli əvvəllər mövcud olmuşdur (5).

Görkəmli sovet sənətşünası, prof. V.M.Alnatov Mömünə xatun türbəsini qısaca təsvir edərək belə bir nəticəyə gəlir: “Belə yüksək forma duyğusuna, kompozisiyasının belə klassik kamilliyinə və icra mükəmməlliyinə həmin dövrdə Orta Avropa memarlığında təsadüf olunmur. Naxçıvan türbəsindən Şərqi klassik ədəbiyyatının ən yaxşı əsərləri – Firdovsinin ölməz “Şahnamə” (X-XI əsrlər) poeması, yaxud Nizaminin “Leyli və Məcnun” (XII əsr) sərində olduğu kimi insanpərvərlik nəfəsi gəlir (5)

Yusif ibn Küseyir oğlu və Mömünə xatun türbələrində işlədilmiş ornamənlərdən Türkiyədə Ərzurum yaxınlığında Mama xatun xatirə kompleksinin

Tərcan baştağ bəzəyində, eləcə də bir çox türbə və məscidlərdə istifadə olunmuşdur (6).

Akademik Ə.V.Salamzadənin fikrinə görə bu tikilinin meydana gəlməsi orta əsrlərdə Yaxın və Orta Şərqi ölkələrində qoşa minarəli baştağın geniş yayılmasının başlanğıcını qoydu. Bu fikri türk alimi prof. O. Aslanana da təsdiq edir. O qeyd edir ki, qoşa minarəli baştağlar Anadoluda (Türkiyə) geniş yayılmışdır. Qoşa minarəli baştağda Əcəminin imzasını görkəmli şərqişünas alim N.Xanikov oxumuşdur. Memarın imzası birinci abidədə (Yusif Küseyir oğlu türbəsi) ürkək və az gözəçarpanıdır. Mömünə xatun türbəsində isə diqqəti daha çox cəlb edir. Əcəmi Naxçıvanının bu iki abidəsi milli memarlığımızın inkişafında mühüm rol oynamış, dünya memarlığı xəzinəsində özünəlayiq yer tutmuşdur (6).

Naxçıvan memarlıq məktəbinə daxil olan türbələrdən biri də Culfa şəhəri yaxınlığında Culfa kəndində yerləşən və XIII əsrə aid olan Gülüstan türbəsidir (7). Bu abidə möhkəm nüstament üzərində qurulmuş onikitilli qüllədən ibarətdir. Məqbərənin hündürlüyü 9 m.-dir. Türbə qırmızı qumdaşından tikilmişdir. Övliya Çələbinin məlumatında deyilir: “Kəsik günbəz adlanan yerə gəlib çatdıq. Bu, 1000 evdən ibarət, bağlı-bağatlı, 2 ümumi məscidi və hamamları olan balaca bir qəsəbədir”.

“Gülüstan” türbəsi həmçinin Əcəmi yaradıcılığının təsiri altında yaranmış diqqətəlayiq abidələrdən biridir (5).

Naxçıvan və Marağa abidələri qrupuna daxil olan maraqlı abidələrdən biri də Araz çayının sağ sahilində Düzən kəndi yaxınlığında yerləşən kərpicdən hörülmüş səkkiztilli türbədir. Bu türbə kompozisiya quruluşu etibarlı ilə qülləvari türbələr altında yaranması onun ümumi kompozisiyası və xüsusən də tillərində aydın hiss olunur. Türbənin Naxçıvan abidələrindən sonra tikilməsinin müəyyənləşdirilməsi onun XIII əsrə aid olduğunu söyləməyə imkan verir. Şübhəsiz ki, abidə XIII əsrin əvvəllərində, monqolların Azərbaycana hücumuna qədər tikilmişdir. Bu türbə səthlərinin dayaz batıqları ilə Elxanilər dövrü abidələrindən prinsip etibarlı ilə fərqlənir.

Naxçıvan şəhərindən 40 km şimal-qərbə doğru, Qarabağlar kəndində qismən salamat qalmış geniş bir orta əsr memarlıq kompleksi yerləşir. Hazırda XII əsrə aid yarıdağılmış iki uca minarə və habelə minarələrlə iki türbə arasında yerləşən dini binanın xarabalıqları ilə təmsil olunur. Minarələri birləşdirən baştağ XIV əsrdə tikilmişdir. Qarabağlar türbəsi Azərbaycanın qülləvari türbələri tipinə mənsubdur.

Bütün yuxarıda qeyd etdiklərini araşdıraraq qeyd etmək istərdim ki, Naxçıvanın türk-islam memarlığına yalnız türbələr, məqbərələr deyil, məscidlər, mədrəsələr, camilər, xanəqahlar, qalalar, karvansaralar, körpülər və s. bir çox memarlıq abidələri də daxildir.

Mömünə xatun türbəsi ətrafındakı abidələr xatirə və dini binadan ibarət kompleks təşkil edir. Bu göstərir ki, Cümə məscidi də daxil olmaqla, bütün kompleksin müəllifi Əcəmi Əbubəkr oğlu olmuşdur.

Qeyd etmək lazımdır ki, XII-XIII əsrlərə aid olan Azərbaycan məscidləri arasında ən diqqətəlayiqi Naxçıvan Cümə məscidi olmuşdur. XIX əsr fotosəkilinə görə o, mərkəzi günbəz tipli məscid kompozisiyalarına aid edilməlidir.

Bəzi XIX əsr şahidlərinin məlumatına görə Cümə məscidinin içərisində gözəl, islama aid ornamentləri özündə əks etdirən bədii oyma bəzək işlərinə təsadüf olunurdu.

Naxçıvan Cümə məscidinin fotosəkilləri onun ümumi kompozisiyası haqqında müəyyən təsəvvür verir. Fotosəkində Cümə məscidi öz ölçülərinə görə Möminə xatun türbəsini belə kölgədə qoyur və hündürlüyünün təxminən 35 m-dən az olmadığını söyləmək mümkündür (3).

Təəssüflə qeyd etmək lazımdır ki, Arran memarlıq məktəbi daxilində olan şəhərlər və onun abidələri tamamilə dağıdıldığından əlimizdə belə kitabələr demək olar ki, yox dərəcəsidir. Ona görə də aşağıda qeyd edəcəyimiz faktın çox böyük əhəmiyyəti vardır.

XIII əsrdə Türkiyədə Amasiya şəhərində tikilmiş məscidin hasarı üzərindəki kitabədə onun 1236-1246-cı illərdə arranlı usta tərəfindən inşa edildiyi qeyd edilmişdir. Azərbaycan memarlığı üçün bu fakt çox əhəmiyyətlidir. Kitabədə göstəriləndiyi kimi, Məhəmməd Mahmud oğlu adlı bu sənətkar monqol istilasından sonra vətəninə tərk edərək Türkiyəyə köçmüş və orada öz sənətkarlıq fəaliyyətini davam etdirmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, Arran memarlıq məktəbi monqol istilasından sonra öz əvvəlki əhəmiyyətini itirmiş və onun sənətkarları Azərbaycanın başqa yerlərinə, hətta başqa ölkələrə dağıdılmışdır (3).

Nehrəm kəndindəki məscid bir çox dəyişiklik və təmirdən sonra dövrümüzə qədər gəlib çatmışdır. Lakin onun planının kvadrat formasında, divarlarında oyuqların yerləşməsi və əsas otağın günbəzlərlə örtülməsi abidənin ilk məscid tiplərinə aid olmasını göstərir.

Azərbaycan memarlığında məscidlərin yaranması və təkamül prosesinin başlanğıcını indilik araşdırmaq olmur. Belə ki, dini memarlıq haqqında Nizami dövrünə qədər əldə olunan materiallar hələlik çox azdır. Amma, ümumiyyətlə XI-XIII əsrlərdə Azərbaycan memarlığında məscidlərin rolu böyükdür. Səlcuqlar dövründə məscid tikililəri böyük təkamül yolu keçmişdir. Tarixçilər böyük Səlcuq sultanlarının məscid tikintisinə xüsusi maraq göstərdiklərini, bunun üçün vəsait ayırmağa çox əliaçıq olduqlarını, özlərinə hər hansı bir yerdə köşk, saray tikdirəndə yanında hökmən came, mədrəsə, xanəgah və hər cür xeyir və yaxşılıqların görülməsi, pisliklərin atılması Səlcuqların uğurlu qılıncı sayəsində mümkün olmuşdur (8).

İslam ölkələrində məscidlər təkcə ibadət üçün dini mərasimlər keçirmək üçün tikilmişdir. Məscid çoxfunksiyalı bina idi və onun içərisində keçirilən tədbirlər həm də müsəlmanlar arasında ünsiyyəti, birliyi gücləndirməli idi.

Azərbaycanın ərazisində XI-XIII yüzillərdə çoxlu kənd və məhəllə məscidləri, böyük və əzəmətli camələr, eləcə də kütləvi ibadət və dini bayramlar keçirmək üçün şəhər kənarında geniş meydanlar var idi.

Göründüyü kimi Səlcuqlar dövründə dini binaların tikintisinə verilən böyük diqqət Azərbaycan memarlığında da dayanıqlı məscid tiplərinin yaranmasına səbəb olmuşdur.

Naxçıvan buzxanası Naxçıvan şəhərindəki imamzadə kompleksinin yaxınlığında yerləşir. Planda düzbucaqlı formada olan buzxananın uzunluğu 20 m, eni 9 m və indiki halda hündürlüyü 9 m-dir. Burada memar maraqlı konstruksiyadan istifadə edərək daxildə dinamik bir kompozisiya yaratmışdır.

Ordubad buzxanası bu örtük sistemini təkrar edir. Lakin burada konstruksiyanın dinamikliyi Naxçıvan buzxanası üçün səciyyəvi olan konstruksiya dinamikliyinə nisbətən zəifdir.

Naxçıvan buzxanasının tədqiqində əsas məsələ onun tikilmə tarixidir. Buzxananın yüksək memarlığa malik olması onu göstərir ki, bu abidə Naxçıvan memarlıq məktəbi ənənələrinin inkişafı dövründə tikilmişdir. Bu dövr isə XII əsrdən başlayaraq XIV əsrin əvvəllərinə qədər davam etmişdir. Biz buzxananın tikilmə tarixini XIV əsrin əvvəllərinə, yəni Naxçıvan memarlıq məktəbi ustalarının nəinki öz vətənlərində, hətta doğma şəhərlərindən uzaqlarda tikib yaratdığı və şöhrət tapdığı dövrə aid edirik. Bərdə türbəsini (1322-ci il), Qarabağlar kəndindəki türbəni (XIV əsr), Culfa yaxınlığındakı körpünü (XIV əsr) buna misal göstərmək olar. Bununla əlaqədar olaraq "Arran memarlıq məktəbi haqqında" başlığı altında Naxçıvan və Arran memarlıq məktəblərinin qarşılıqlı əlaqələri haqqında məlumat verəcəyik (9).

Çuğa kəndindəki karvansara 1974-cü ildə memarlıq ekspedisiyasının çöhlətədqiqat işləri zamanı aşkar edilmiş və 1978-ci ildə binanın planı tamamilə üzə çıxarılmışdır. Lakin Bakı-Culfa dəmir yolu çəkilmə zaman karvansaranın təxminən yarısı dağıdılmışdır. Buna baxmayaraq aşkar olunmuş hissədən aydın olur ki, bu karvansara Azərbaycan ərazisində ən görkəmli və möhtəşəm abidələrdən biridir. Eyni tipli Miəcik karvansarası Araz çayının sağ sahilində bütünlükdə salamat qalmışdır.

Hər iki sahildə üzübüz karvansaraların yerləşməsi hələ körpü tikilməzdən əvvəl burada çay bərəsinin işlədiyini göstərir.

Əgər bərə keçidi Naxçıvan hakimi Ziyəddin (XIV) tərəfindən salınmış Culfa körpüsündən qabaq işləyirdisə, deməli karvansaralar XIV əsrdən əvvəl tikilmişdir. Beləliklə, XIII əsrin əvvəlinə aid etmək olar.

Çuğa körpüsü müasir Culfa şəhərinin yaxınlığında yerləşir. Körpü XII-XIII əsrlərə aid edilir.

Şəhərin beynəlxalq ticarət yolu üzərində böyük mərkəz kimi əhəmiyyətli həmin rayonda, Araz üstündə körpünün mövcud olması ilə artmışdır.

Hazırda körpünün yalnız baş dayağı qalmışdır. Körpünün tikintisi üçün əsas tikinti materialı olaraq əhəng məhlulundan və qırmızımtıl çay daşından istifadə edilmişdir. Tikinti massivinın müxtəlif hissələrində bu dövr üçün səciyyəvi olan kvadrat kərpic hörgüsü müşahidə olunur.

Nəticə olaraq onu qeyd etmək istərdim ki, Azərbaycanda meydana gələn memarlıq məktəbləri haqqında ilk mülahizələr əsas etibarilə 30-cu illərin axırlarında, Azərbaycan memarlığı abidələrinin geniş sürətlə öyrənilməsinə başlanması ilə əlaqədar olaraq irəli sürülür. Hələ 1936-cı ildə Y.A.Paxomov Bərdə türbələrinə həsr etdiyi məqaləsində orta əsrlərdə Azərbaycanda Naxçıvan memarlıq məktəbinin varlığı haqqında fikir söyləmişdir.

P.P.Fridolin o zamanlarda Şirvan-Abşeron məktəbinin varlığı haqqında ilk dəfə olaraq öz fikrini izah etmişdir. Daha sonra Azərbaycan memarlığında Təbriz məktəbinin əhəmiyyətli mövqe tutduğu aydınlaşdırılır. Son illərdə Azərbaycan memarlıq məktəblərinin ümumi məsələlərinə, ayrı-ayrı memarlıq məktəblərinin inkişafının öyrənilməsinə dair bir sıra tədqiqat əsərləri yazılıb nəşr edilmişdir. Memarlıq məktəblərinin inkişafını izləmək üçün memarlıq abidələ-

rinin öyrənilməsi ilə bərabər onların üzərindəki kitabələrin böyük əhəmiyyəti vardır.

Araşdırmalar nəticəsində əldə olunan materiallar söyləməyə imkan verir ki, Naxçıvan, Şirvan-Abşeron və Təbriz memarlıq məktəbləri ilə yanaşı Azərbaycanda Arran memarlıq məktəbi mövcuddur.

Beləliklə, yuxarıda bütün qeyd etdiklərimizdə bu qənaətə gəlmək olar ki, Naxçıvanın türk-islam memarlığı və onun Yaxın Şərq memarlığına təsiri böyük təkamül yolu keçmişdir. Belə ki, əvvəlcə Naxçıvanda türk-islam memarlığının xüsusiyyətlərini özündə əks etdirən memarlıq məktəbi yaranmış, sonralar bu öz təsirini Azərbaycanın digər bölgələrində inşa olunan abidələrə öz təsirini göstərmiş, daha sonra isə bu xüsusiyyətlər ölkə hüdudlarından kənara çıxaraq, Yaxın Şərq memarlığına da sıçrayış etmişdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Səfərli H.Y. “Naxçıvanda sosial-siyasi və ideoloji mərkəzlər” Bakı–“Elm”-2003, 391 səh.
2. Əliyev Q. “Memar Əcəmi Naxçıvani yaradıcılığında ahəngdarlıq”. “Şərq-Qərb” Bakı 2007, 160 səh.
3. Salamzadə Ə.V., K.M.Məmmədzadə “Arazboyu abidələr”. “Elm” nəşriyyatı. Bakı-1979, 72 səh.
4. Qasımlı V.A. “Naxçıvan memarlıq məktəbinin yaranması” AMEA Tarix İnstitutu, Elmi əsərlər77-ci cild, Bakı-2018, səh 3-9
5. Salamzadə Ə.V.,K.M. Məmmədzadə “Azərbaycan memarlığının Naxçıvan məktəbi abidələri”. Bakı- “Elm”-1985, 265 səh.
6. Əmənzadə R. “Azərbaycan memarlığında baştağlar”. “Azərnəşr” Bakı 1995, 79 səhifə
7. Məmmədzadə K.M. “Azərbaycanda inşaat sənəti”. “Elm nəşriyyatı” Bakı - 1978, 208 səh.
8. Qiyasi C. “Nizami dövrünün memarlıq abidələri” Bakı , İşıq nəşriyyatı, 1991, 258 səh.
9. Salamzadə Ə.V. “Abidələr danışır”. Uşaq və Gənclər Ədəbiyyatı nəşriyyatı, Bakı-1952, 87 səh.

Вусаля Акиф кызы Гасымлы

НАХЧЫВАНСКАЯ ТЮРКСКО-ИСЛАМСКАЯ АРХИТЕКТУРА И ЕЕ МЕСТО В АРХИТЕКТУРЕ БЛИЖНЕГО ВОСТОКА

РЕЗЮМЕ

В статье исследуется средневековая азербайджанская, в частности нахчыванская архитектура, сыгравшая важную роль в общем процессе развития архитектуры в странах Ближнего Востока. Здесь даются широкие сведения о мавзолеях, построенных нахчыванскими архитекторами, последователями нахчыванской архитектурной школы, как в самом Нахчыване- столице государства Эльдегезидов, так и за пределами города

Нахчыван. В статье описываются мавзолей-гробницы Юсиф Кусейр оглы, Момине Хатун, Гюлистан, а также восьмигранный мавзолей, расположенный на правом берегу реки Араз вблизи с. Дюзен, Джума мечеть, мечеть в с. Нехрам, Ордубадское ледохранилище, каравансарай, расположенный в с. Джуга и другие жемчужины архитектуры. Таким образом, в статье широко исследуется влияние нахчыванской архитектурной школы, отражающей элементы тюркско-исламской архитектуры, на архитектуру не только других регионов Азербайджана, но и Ближнего Востока.

Vusala Akif gizi Qasimli

NAKHCHIVAN'S TURKISH-ISLAMIC ARCHITECTURE AND ITS PLACE IN THE MIDDLE EAST ARCHITECTURE

SUMMARY

Medieval Azerbaijani architecture, which occupies one of the main places in the overall development of the architecture of Middle Eastern countries, especially the Nakhchivan architecture are examined in the article. Extensive information is given about built mausoleums, both in the capital of Eldiguzids Nakhchivan and outside of Nakhchivan, by the architects of the Nakhchivan architectural school. More detailed information on architectural examples of Nakhchivan architectural school as Yusif ibn Kuseyr Mausoleum, Momine Khatun Mausoleum, Gulustan Mausoleum, as well as an octagonal mausoleum on the right bank of the Araz River near Düzen village, Juma mosque, the mosque in the Nehram village, Nakhchivan ice-house, Ordubad ice-house, caravan-serai in the Chuga village and etc. is contained in the article. Thus, the influence of the Nakhchivan architectural school together with other regions of Azerbaijan as well as the influence of the Middle East architecture beyond the borders, reflecting the characteristics of the Turkish-Islamic architecture, has been studied in detail.